

CYTADELA WARSZAWSKA. MUZEUM WOJSKA POLSKIEGO.

Koncepcja wzniesienia nowych fortyfikacji w Warszawie pojawiła się w okresie Królestwa Polskiego, zaś jej autorem był jeden z najwybitniejszych polskich inżynierów wojskowych - ppłk. Ignacy Prądzyński. Plan zrealizowali jednak dopiero Rosjanie po stłumieniu Powstania Listopadowego. Ich zamiarem było połączenie funkcji militarnych z policyjnymi - w zależności od sytuacji, Cytadela miała bądź bronić miasta, bądź je ostrzeliwać. W pierwszym (II 1832) projekcie Dehna wzięły górę funkcje policyjne - w centrum miasta, na Placu Saskim, stanąć miała trzykondygnacyjna wieża artyleryjska. Car Mikołaj I odrzucił jednakże ten projekt jako zbyt kuriozalny. Ostatecznie, 19 IV 1832 zatwierdził budowę Cytadeli na wzgórzu żoliborskim, które podobno osobiście wskazał na planie miasta.

Kamień węgielny poświęcono 19 V 1832, ale już w kwietniu rozpoczęto wywłaszczanie (za zaniżonymi odszkodowaniami) i rekwizycje posesji oraz pierwsze wyburzenia. Wkrótce została zrównana z ziemią niemal cała dzielnica Fawory, zaś jej mieszkańców (około 10% ludności miasta) przesiedlono. Wyburzenia uniknęły jedynie budynki dawnych Koszar Gwardii oraz Konwiktu Pijarów adaptowane na potrzeby rosyjskiego garnizonu. Dodatkowym obciążeniem dla miasta był fakt, że całość prac budowlanych wykonywano za środki z jego budżetu. Uroczyste poświęcenie ukończonych umocnień i wciągnięcie sztandaru fortecznego na maszt, usytuowany na bastionie nr 1, miało miejsce 22 IV 1834.

Cytadela była dziełem fortecznym, łączącym w sobie zarzucony już właściwie wówczas system bastionowy (wał kurtynowy do ognia czołowego i bastion do flankującego) i znacznie nowocześniejszy poligonalny (j. w., ale do ognia flankującego bliskiego - kaponiery). Zasadniczym stanowiskiem ogniowym były ziemne wały obronne ze stanowiskami artyleryjskimi, na niektórych odcinkach skazamatowane, z ceglaną podwaliną. Od południa, zachodu i północy tworzyły one 5 bastionów. Poprzedzone były fosą i ziemną przeciwskaarpą, odzianą cegłą jedynie wokół północnej kaponiery. W przeciwskaarpie, naprzeciw lewego barku bastionu nr 4 ulokowano w późniejszym okresie wejście do poterny, prowadzącej do Fortu Gieorgija. Na całej długości obwodu obronnego Cytadelę otaczał mur Carnota, biegnący od wschodu u stóp wału, od zachodu wspinający się na skarpę wiślaną. Na barkach niektórych bastionów, jak również w uskokach muru od strony Wisły, umieszczono 8 działobitni. Do wnętrza Cytadeli prowadziły cztery bramy - trzy powstałe w 1835, czwarta w latach 70-tych XIX w. Ponadto, na przedpolu głównego obwodu obronnego wysunięto 3 ceglane działobitnie placu broni drogi ukrytej.

W okresie Powstania Styczniowego Cytadela przeżywała apogeum swego rozwoju – jej uzbrojenie stanowiło wówczas 555 dział, a załoga liczyła 16.000 żołnierzy. W 1870 Cytadelę podłączono do miejskiej sieci gazowej i zainstalowano na jej terenie latarnie, zaś w 1890 - do sieci wodociągowo-kanalizacyjnej, dla której wzniesiono w poprzek fosy dwa akwedukty. Związane było to z utratą wartości militarnej przez Cytadelę – dotychczas akwedukty zakłócałyby system ognia obrony bliskiej, prowadzonego z umieszczonych w fosie działobitni. Z tych samych powodów, wzniesiona również w tym okresie Brama

Nowomiejska nie posiadała już działobitni do ognia na wprost - pełniła jedynie funkcje komunikacyjne.

3 IX 1887 Cytadelę Aleksandrowską przemianowano oficjalnie na Twierdzę Warszawską, zaś w 1913, po częściowej likwidacji zewnętrznych pierścieni fortów, przywrócono dawną nazwę. Warszawa w tym okresie właściwie nie liczyła się już jako twierdza - rozformowano pułki piechoty fortecznej, pozostawiając jedynie niezbyt liczną artylerię wałową. Mobilizacja objęła załogę Cytadeli 30 VII 1914, ale bez oddania jednego wystrzału 25 VII 1915 ewakuowano ją na wschód.

5 VIII 1915 Cytadelę zajęły wojska niemieckie, które uruchomiły tu m. in. radiostację, a zabudowania wykorzystywały wyłącznie w celach koszarowych i magazynowych, zaś 28 XI 1918 przekazały cały obiekt Wojsku Polskiemu. Największymi jednostkami, jakie kwaterowały na Cytadeli w okresie międzywojennym, były pułki piechoty. Od 1918 stacjonował tu 21. pp "Dzieci Warszawy" a od 1921 – 30. pp Strzelców Kaniowskich. W tym samym roku, po przejściu wojska na stopę pokojową, utworzono dowództwo 28. Dywizji Piechoty (używające nieoficjalnie, tj. bez zatwierdzenia przez MSWoj, imienia Stefana Okrzei) i ulokowano je także na Cytadeli. Porosyjskie prochownie wykorzystywane były jako składy amunicyjne przez Centralną Składnicę Amunicji nr 1, zaś kilka innych budynków zajmowała Szkoła Zbrojmistrzów, przygotowująca kandydatów na podoficerów zawodowych służby uzbrojenia i prowadząca kursy doszkalające dla oficerów młodszych tejże służby. Ulicom na terenie Cytadeli po części przywrócono wówczas historyczne nazwy, po części zaś nadano nowe. Był to jednak zabieg czysto formalny - budynki nie posiadały adresów, a jedynie kolejne numery wojskowe (od 1 do 142; jednakże bez ciągłości, gdyż kilka obiektów rozebrano) w obrębie Wojskowego Rejonu Kwaterunkowego nr 2, który obejmował Cytadelę w obrębie wałów i budowle na jej esplanadzie. Generalne remonty przeszły tylko niektóre budynki. W pracach konserwatorskich swój udział miało Towarzystwo Ochrony Zabytków Cytadeli Warszawskiej, powołane w 1922.

We wrześniu 1939 sformowano na Cytadeli kilka batalionów piechoty, które wzięły udział w obronie Warszawy. Pierwsze bombardowanie Cytadeli miało miejsce 13 września, a przez kolejne dni była ona nękana ogniem artyleryjskim. Ostrzał spowodował liczne pożary i uszkodzenia budynków, jednakże nie zdeorganizował obrony. Po kapitulacji Warszawy 29 IX 1939 Cytadelę obsadziły wojska niemieckie.

Jedynie w X Pawilonie do 1943 mieszkało kilka polskich rodzin wojskowych. W latach 1940-43 wypalone mury większości budynków zostały za zgodą Niemców rozebrane przez polską firmę rozbiórkową.

Jedyną czynną bramą była wówczas Powązkowska, ale Niemcy wykonali również użytkowany wyłącznie przez wojsko, dodatkowy przekop pod murem Carnota od strony Wisły, nieco na południe od Bramy Straceń, na wysokości magazynu żywnościowego. Ponadto na Pl. Gwardii wzniesionych zostało kilka podłużnych budynków magazynowych i/lub garażowych.

1 IX 1944 próbę opanowania Cytadeli podjęło Zgrupowanie AK "Żaglowiec". Natarcie nie udało się, oddział stracił 30% stanu osobowego. 20 IX 1944, podczas próby utworzenia przyczółka

żoliborskiego, Cytadela dostała się pod silny ogień rosyjskiej artylerii i lotnictwa, który poczynił dalsze zniszczenia.

17 I 1945 Cytadela została zdobyta przez oddziały 2. i 6. DP LWP, przy czym pierwsi żołnierze wdarli się do jej wnętrza przez wspomniany wyżej przekop od strony Wisły. W czasie tych walk zniszczona została większość ocalałych jeszcze do tej pory zabudowań.

Cytadela została ponownie zajęta przez wojsko, które wyremontowało zachowane budynki zabytkowe oraz wzniosło kilka nowych, m. in. koszary, halę sportową, halę warsztatową. Projektowane z początkiem lat 50-tych przekształcenie Cytadeli w Muzeum Rewolucji, połączone z wyburzeniem całości zabudowy oprócz X Pawilonu (zabieg podobny zrealizowano w Poznaniu), jak również późniejsze projekty budowy wieżowców na Pl. Gwardii na szczęście nie doszły do skutku. Dzięki czemu, mimo zniszczeń, Cytadela Warszawska zachowała wciąż czytelny układ jako zabytek architektury obronnej. Obecnie na Cytadeli mieści się Dowództwo Wojsk Lądowych i 3. batalion zabezpieczenia Dowództwa Wojsk Lądowych.

W 1996 roku przy Pl. Gwardii wmurowano uroczyscie kamień węgielny pod nowy gmach Muzeum Wojska Polskiego. Od lipca 2018 do sierpnia 2023 na terenie Cytadeli zrealizowano budowę zespołu muzealnego obejmującego Muzeum Wojska Polskiego oraz Muzeum Historii Polski. Nowa siedziba to nowoczesny pawilon, który wykorzystuje najnowsze możliwości techniczne i rozwiązania architektoniczne, nawiązując jednocześnie do historycznych form i polskich tradycji wojskowych. Stanowi on godną oprawę dla bogatych zbiorów i siedzibę Muzeum na miarę XXI wieku. Poza salami ekspozycyjnymi, znajdują się w nim magazyn eksponatów oraz nowoczesne sale multimedialne i konferencyjne, dzięki którym Muzeum oferuje wydarzenia kulturalne i zajęcia edukacyjne.

Uroczystość otwarcia nowej siedziby Muzeum Wojska Polskiego uświetniły kompania reprezentacyjna Wojska Polskiego, orkiestra wojskowa oraz oddziały pieszych i konnych rekonstruktorów historycznych. Zaprezentowany został także krótki pokaz szermierczy oraz salwa artyleryjska sygnalizująca otwarcie muzeum.

